

BORSOS MÁTYÁS

Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola

Aetas 40. évf. 2025. 2. szám, 196–199.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2025.2.196-199

www.aetas.hu

Egy letűnt balkáni népesség nyomában, avagy török kori rác világ a Dél-Dunántúlon

K. Németh András – Máté Gábor (szerk.):
*A rác/balkáni népesség településtörténete
és anyagi kultúrája a hódoltságkori
Dél-Dunántúlon. Szekszárd: Wosinsky Mór
Múzeum, 2023. 271 oldal*

A szekszárdi Wosinsky Mór Múzeumban 2021. szeptember 21-én rendezett konferencia előadásai alapján szerkesztett kötet a török korban a Balkán felől a Dél-Dunántúlra települő népesség történetének néhány epizódját villantja fel interdiszciplináris módon, a régészet, a történettudomány, a művelődéstörténet és a néprajz felől megközelítve. A jó minőségű képekkel gazdagon illusztrált munka külön érdeme, hogy a tanulmányokhoz az angol mellett szerb nyelvű rezüméket is mellékeltek. Habár az etnikai arányok török kori megváltozása már régen felkeltette a kutatók figyelmét, a déli irányból megjelenő új népesség szisztematikus vizsgálatával eddig csak kevesen foglalkoztak. E most megjelent, tizenkettő tanulmányt magában foglaló kötet ezért is nevezhető a maga nemében hiánypótlónak.

A tanulmányok közül az első hat régészeti módszerekkel tárja fel a Dél-Dunántúl egy-egy pontján hajdan élt balkáni lakosok történetét (*Régészet* című fejezet). A sort Bertók Gábor és Nagy Balázs munkája nyitja meg, akik a Majson 2013-ban és 2014-ben feltárt összesen négy kora újkori sírt mutatják be. A kiterjedt középkori temetőhöz nem kapcsolódó, feltehetően kisebb sírcsoportot alkotó sírok leleteik alapján (3 darab fátyoltú és a 17. század első harmadából származó 19

darab dénár) egyértelműen a korabeli balkáni népességhez köthetők. A pénzlelet pedig rávilágít, hogy az akár erőszakos hódoltsági magyar adóztatás miatt a betelepülő népesség hétköznapijai korántsem voltak békések új lakhelyükön.

Gallina Zsolt és Gulyás Gyöngyi a fonyódi palánkvár mellett fekvő bézsényi földvárhoz kötődő, 2003 és 2006 között feltárt három temetőt mutatnak be. Az antropológiai szempontból a dinári típushoz tartozó csontvázak között nagyon magas a fiatal férfi halottak aránya, rengeteg harci sérülés figyelhető meg rajtuk, s a férfiakhoz képest nagyjából fele annyi a nők aránya. A népeséget döntő többségében vagy akár egészében is muszlimok alkották. A temetőekben feltárt tömegsírokban más vonású, szintén harcok során elesett és sok esetben lefejezett vázak is előkerültek, akiket nyugodtan azonosítani lehet a közösséggel konfrontálódott magyar katonaság tagjaival. Bár a szerzők egy helyen a végvidékre települő, katonáskodással is foglalkozó népességgént utalnak a feltárt sírokba temetett egyénekre, a fentebb felsorolt jellemzők alapján, Hegyi Klára korábbi kutatásaiból kiindulva, az inkább tűnik valószínűnek, hogy az elhunytak ténylegesen katonák, illetve családtagjaik voltak. A nők hiányára adott válasz pedig, mely szerint török portyázók helyi nőket rabolhattak el, nem tűnik túl meggyőzőnek. Véleményem szerint inkább a katonáskodó népességekre jellemző általános tendenciáról van szó.

K. Németh András a Tolna vármegye területén terepbejárással azonosított nagyjá-

ból 30 lelőhely alapján vázolja fel a balkáni népesség falusias településeinek lelethorizontját, miközben fontos információkkal szolgál a térségbe költözött népesség anyagi kultúráját, szokásait, mindennapi életét illetően. A tipikus leletek közé tartoznak az ékszerként viselt átfűrt érmék, ovális, csepp vagy trapéz alakú flitterek, illetve a bicskapengék. Az utóbbiak pedig megerősítik a néprajzi (és nyelvészeti) kutatások azon korábbi állítását, amely szerint e tárgytypus a török hódoltság korában terjedt el hazánkban. Írása végén pedig megemlíti a szerző, hogy célja a továbbiakban a régészeti adatok mellett az írott források, helynevek és a szóbeli hagyomány alapján Máté Gáborral közösen elkészíteni a Balkánról érkező népesség Tolna vármegyei településeinek teljes kataszterét.

Kovács Gyöngyi hasonló szellemű tanulmánya azzal a felütéssel kezdődik, hogy a hódoltsági leletek esetében a régészet nem igazán tudja körvonalazni, hogy mi alapján neveznek egy leletet oszmánnak, illetve balkánnak, ráadásul ezen belül konkrét népességhez kötésük gyakorlatilag lehetetlen. Bár a nagyobb városokon a birodalmi elit hatása érződött, a kisebb városok esetében talán már joggal beszélhetünk balkáni hatásról. Ezek jellegzetes leletcsoportjai közé tartoznak például az úgynevezett balkáni típusú mázatlan szemes kályhák, amelyek azonban inkább a balkáni és helyi hagyományok keveredéseként azonosíthatók. A leletek nagy részét a különféle kerámiák teszik ki, ezenkívül jellegzetesek többek között az ékszerek, illetve a rézedények, amelyek azonban nem minden esetben köthetők egyértelműen a hódoltság korához, mivel a kereskedelem révén később is eljutottak az ország területére.

Molnár István a Buzsák külterületén található, Árpád-kori eredetű Fehér kápolna mellett feltárt kora újkori temetőrészletet mutatja be. Az embertani besorolás szerint egyértelműen balkáni származású egykori lakosok katolikus vallásúak voltak. Ezt erősítik a források is, illetve az a szokatlan jelenség, hogy a jövevények egy korábbi templom

köré temetkeztek. A szerző egy másik, bár teljesen nem bizonyítható példát is említ (Kaposvár, 61-es úti temető). Az ortodox vallásúak ezzel ellentétben temetőik kialakítása során minden esetben elkerülték a korábbi katolikus templomokat, ám az még kérdéses, hogy a katolikusok esetében csupán egyedi jelenségekről vagy tendenciáról van-e szó.

Szabó Géza és Csányi Viktor kilenc, 2007 és 2015 között feltárt Tolna vármegyei lelőhely alapján vonnak le érdekes következtetéseket a térségbe települő kora újkori jövevények származását, anyagi kultúráját illetően. Dombóváron feltártak két állva eltemetett nőt, akiket büntetésből még élve ástak be a földbe, talán meg is kövezték őket. A korábban muszlimokhoz kötött, behajlított karral való temetésről viszont, középkori jász párhuzamok alapján, a szerzők azt állítják, hogy inkább köthetők ortodox lakossághoz. Feltártak olyan fazékkemencéket, melyek néprajzi párhuzamai a mai Grúziából ismeretesek. Annak felvetése mellett, hogy a sztyeppe felől folyamatosan érkezett különböző népesség a Balkán-félszigetre, a szerzők javasolják a továbbiakban a „Balkán felől érkező népesség” megjelölés használatát.

A *Történelem* című nagyobb egységbe szintén hat tanulmány került be, melyek főként történettudományi értekezések, de emellett a néprajz és a művelődéstörténet is képviselteti magát. A sort Fóti Miklós és Sz. Simon Éva közös munkája nyitja. Írásukban a szegedi és a koppányi szandzsák vlach népességét hasonlították össze. A szegedi szandzsák területén a sátorlakónak (*hajmáne*) nevezett népesség alkotta a vlachokat. Őket viszont az oszmán defterek csak nagyon ritkán nevezik meg, mivel jobbára rájuk nélküli pusztákon laktak, és kedvezményesen adóztak. Kezdetben katonaparasztkok is kerültek ki körükből, ám a terület határvidéki jellegének elvesztése után vagy elvesztették különleges státusukat és letelepedtek, vagy az újabb határvidékre vándoroltak. A koppányi szandzsákban 1570-től kezdtek feltűnni a vlachok, ahol a folyó völgyekben a magyar lakosságra is rátelepedtek, tehát nem csak az

elnéptelenedett területekre érkezett új telepesekről van szó. Feladatuk a szandzsák Kanizsa, illetve Veszprém és Palota felőli védelmének elősegítése volt.

Golub Xénia az 1585-ben Dalmáciából érkező ortodox szerzetesek által alapított grábóci szerb monostor alapításának történetét ismerteti az 1593 óta vezetett kolostori napló (Grábóci krónika) alapján. Bár az éhínség elől ide vándorló szerzetesek a helyszínen felfedezték egy korábbi templom romjait is, végül a budai pasa engedélyével 1587-ben egy teljesen új épületet építettek fel. A régi templomot illetően a későbbi emlékezet egyértelműen egy szerb templomról beszél, ám ez nem tűnik valószínűnek. A Grábóci krónika kapcsán érdemes kiemelni, hogy szerzője a kis közösség alapításának történetét Konstantinápoly eleste (1453) és az első rigómezei csata (1389) megemlékezésével kezdi, ami világosan utal a közösség ortodox és szerb identitásának tudatos ápolására.

Máté Gábor *Kik a rácok?* című tanulmányában a Balkánról betelepült népesség kapcsán talán legtöbbször előkerülő megnevezés, a „rác” szó korabeli jelentésére próbál fényt deríteni. Ez alapvetően egy a balkáni köznépke alkalmazott külső megnevezés volt. Egyesek a szerbekkel azonosítják őket, míg mások inkább gyűjtőnévnek tekintik. Ebből a szempontból érdekes, hogy egy tágabb értelmezésben a „katolikus rác” megjelölés is megszületett. A rácokat viszont többek között pravoszláv voltak különböztette meg másoktól, a szót pedig sokszor vallási értelemben is használták. A jogi értelemben „vlach” népességet is többször rácként nevezik meg a magyar források. Ugyanakkor azt a lehetőséget sem szabad szem elől tévesztetni, hogy a túlélés érdekében a friss bevándorlók le is tagadhattak saját identitásukból. A helyi magyaroktól élesen elkülönültek, ugyanakkor megjelentek a magyar szolgálatba állt „magyaros rácok” is. A rácság tehát egy „helyét kereső etnikum” volt a magyarok és az oszmánok között. Papjaik mellett voltak köztük kereskedők, kézművesek, földművesek, katonaparasztok és várkatonák is.

Miskei Antal Ráckeve 15–16. századi rác lakosságának bemutatásával az eddigiekhez képest egyfajta kitekintést nyújt. Kevét 1440-ben alapították az Al-Dunától menekülő ortodox délszlávok, bár először csak ideiglenes lakhelyüknek szánták. A század végére már prosperáló mezővárossá vált. 1541-ben a város oszmán fennhatóság alá került, az új közigazgatásban náhíje központ lett. Laktak itt magyarok, rácok, raguzaiak, görögök és zsidók. Elsősorban továbbra is kereskedelemmel foglalkoztak, de éltek a városban keresztény szpáhik is. Emellett ismeretes, hogy a városnak gyalogos puskásokat kellett kiállítania az oszmán hadsereg számára, akiket például 1561-ben mozgósítottak is. A délszláv lakosok száma azonban a 16. század végére apadni kezdett, miután jelentős arányban asszimilálódtak a városba egyre nagyobb tömegben beköltöző magyarsághoz.

Sudár Balázs *Eflákok a mohácsi náhíjében* című, néhány oldalas okfejtése érdekes esettanulmány. Egy 1570-es összeírás ugyanis a mohácsi náhíje több településén is vlachokként rögzít egyértelműen magyar lakosokat. Mivel a környék magyar és délszláv népességét rendes adózókként írták össze, nem valószínű, hogy privilegizált katonaparasztok lettek volna, tehát nem a vlach jog alá tartoztak. Ugyanakkor egyértelmű, hogy vlach etnikumúak sem voltak. A megoldás talán az lehet, hogy a vlach szót, amely jelentett jogi státust, etnikumot, de emellett egyszerűen pásztort is, illetve Havasalföldet is így hívták törökök, használhatták egyszerűen telepes értelemben is.

Végh Ferenc a dunántúli végvárak rác szabadosainak történetét veszi górcső alá. Miután 1526 után a Magyar Királyság területén élő rácok zöme oszmán szolgálatba állt, a 17. század során egyre több rác bukkant fel a magyar végvárakban. Feltehetően korábbi közösségükkel támadtak olyan problémáik, amelyek miatt ilyen drámai lépésre szánták el magukat, ugyanakkor az is feltűnő, hogy egyes falvak szerepe ebben kiemelkedő volt. Feladatuk innentől kezdve korábbi közössé-

geik rendszeres adóztatása volt. Ahhoz viszont túl kevesen voltak, hogy tartós ortodox gyülekezetek jöttek volna létre a nyomukban.

A kötetben szereplő tanulmányok új távlatokat nyitottak a török korban délről érkező népesség kutatásában. Bár sok mindenre fényt derítettek, számos kérdés maradt, melyekre még most sem ismerjük a

választ. Sőt, e tanulmánygyűjtemény egyértelműen bizonyítja, hogy a korábbi megközelítések nyomán kialakult képet jelentősen árnyalni kell. Sokrétű, többszörösen összetett népesség áll a vizsgálatok középpontjában, melyet eltérő etnikumú, vallású, jogállású, anyagi háttérű és különböző foglalkozású emberek alkottak.